

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

LEGAL LIABILITY FOR VIOLATION OF LAND LEGISLATION

Кондратенко Д.Ю., к.ю.н.,

асистентка кафедри земельного та аграрного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Сіпко В.С., студентка IV курсу факультету приватного права та підприємництва

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дана стаття присвячена вивченню юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства. Вивчаючи зміст такої категорії, як юридична відповідальність, важко переоцінити її значення у впливі на суспільні відносини, адже вона існує, перш за все, для регулювання демократичного правопорядку у суспільстві. Юридична відповідальність нерозривно пов'язана з державою, оскільки саме державні органи можуть застосовувати заходи примусу по відношенню до винних осіб.

Класифікація видів юридичної відповідальності здійснюється науковцями за багатьма критеріями, серед яких вважаємо за необхідне виділити наступні:

- за ступенем спільності суб'єктів виділяють колективну та особисту;
- за суб'єктами відповідальності розмежовують відповідальність особи, підприємства, держави тощо;
- за галузевими ознаками: конституційна, адміністративна, кримінальна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна, фінансова, міжнародна.

В даній роботі проведено аналіз видів юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства саме за галузевою ознакою.

Відповідальність, що настає за правопорушення у сфері земельних правовідносин покликана забезпечити раціональне використання та охорону земель, стимулювання суб'єктів зазначених відносин до додержання вимог земельного законодавства, запобігання вчиненню земельних правопорушень та відновлення прав тих суб'єктів, що тим або іншим чином постраждали від протиправних дій третіх осіб. Конституцією України закріплено особливий статус землі, адже вона – основне національне багатство, та перебуває під особливою охороною з боку держави.

Варто звернути увагу на те, що, протягом останніх років Україна проводила реформу, що стосувалася земельних відносин у державі. Та з огляду на це, питання щодо регулювання юридичної відповідальності за земельні правопорушення було та залишається надзвичайно важливим. Ще більше актуалізує питання відповідальності вказані правопорушення відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення.

В межах роботи проведено дослідження окремих складів правопорушень: їх об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону, які є обов'язковими елементами складу будь-якого правопорушення, та, земельного, відповідно, також. Встановлено та описано підстави юридичної відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, земельне правопорушення, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, цивільно-правова відповідальність, дисциплінарна відповідальність, порушення земельного законодавства.

This article is devoted to the study of legal liability for violation of land legislation. Studying the content of such a category as legal responsibility, it is difficult to overestimate its importance in influencing social relations, because it exists primarily to regulate democratic law and order in society. Legal responsibility is inextricably linked with the state, since it is state bodies that apply coercive measures against perpetrators.

Classification of types of legal responsibility is carried out by scientists on many criteria, among which we consider it necessary to highlight the following:

- according to the degree of commonality of subjects, collective and personal are distinguished;
- according to the subjects of responsibility distinguish the responsibility of the person, enterprise, state, etc.;
- on sectoral grounds: constitutional, administrative, criminal, civil, disciplinary, material, financial, international.

In this paper, an analysis of the types of legal liability on an industry basis. Legal liability arising for an offence in the field of land relations, it is intended to ensure the rational use and protection of land, to stimulate the subjects of these relations to comply with the requirements of land legislation, to prevent the commission of land offenses and to restore the rights of those subjects who in one way or another suffered from illegal actions of third parties. The Constitution of Ukraine enshrines the special status of land, because it is the main national wealth, and is under special protection from the state.

It is worth paying attention to the fact that, in recent years, Ukraine has carried out a reform concerning land relations in the state. But given this, the issue of regulating legal liability for land offenses was and remains extremely important. Further actualizes the issue of legal liability for land offenses opening the market of agricultural land.

Within the framework of the work, a study of individual compositions of offenses was conducted: their object, objective side, subject, subjective side, which are mandatory elements of the composition of any offense, and, accordingly, land, as well. The grounds for legal liability have been established and described.

Key words: legal liability, land offense, administrative liability, criminal liability, civil liability, disciplinary liability, violation of land legislation.

Тема юридичної відповідальності, як правової категорії, завжди привертала до себе багато уваги з боку науковців різних галузей права. Так, загальноновизнаним у юридичній науці є твердження про те, що юридична відповідальність є одним з видів соціальної відповідальності, а між ними існує, відповідно, зв'язок загального та спеціального. Поняття юридичної відповідальності визначається правниками по-різному, проте ми схилиємося до позиції, що юридична відповідальність – це передбачені законодавством вид та міра державно-владного знання винною особою втрат особистого, організаційного

і майнового характеру за вчинене нею правопорушення» [1, с. 452].

Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства має певні особливості, зумовлені тим, що законодавець у своїй нормотворчості використовує дуалістичний підхід до визначення її природи. Так, Земельним кодексом України (далі – ЗК України) передбачено, що відповідальність органів виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування, що застосовується до них внаслідок порушення права власності на землю є однією із гарантій такого права [2]. Другий підхід полягає у розу-

мінні юридичної відповідальності як засобу застосування примусових заходів державного впливу до порушників.

У переважній більшості науковці доходять згоди про те, що для притягнення особи до того або іншого виду юридичної відповідальності, необхідна наявність підстав, які в теорії поділяються на юридичні (правові) та фактичні.

Так, правовою підставою можна вважати відповідні норми, які передбачають об'єктивні, суб'єктивні ознаки поведінки особи, які кваліфікуються як правопорушення, а також перелік санкцій, які можуть бути застосовані до порушника законодавства [3, с. 256]. В цьому контексті слід додати, що поняття юридичної підстави деякими науковцями вважається дещо ширшим, ніж поняття правової підстави, адже елементами юридичної виступають нормативна (норма, яка передбачає склад правопорушення) та процесуальна підстави (порядок притягнення винної особи до відповідальності) [4, с. 21]. Фактичною підставою, в свою чергу вважаємо конкретні протиправні, винні дії (бездіяльність) особи.

Вважається слушною думка про те, що відповідальність за порушення земельного законодавства є міжгалузевим інститутом, реалізація якого здійснюється за допомогою різних за характером заходів впливу на осіб. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства поділяється на адміністративну, кримінальну, цивільно-правову, матеріальну та дисциплінарну [5, с. 377]. Така теза цілком кореспондується з положеннями статті 92 Конституції України [6].

Положеннями чинного ЗК України передбачено, що до осіб, винних у порушенні земельного законодавства, застосуються заходи адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності. Як вбачається з даної норми, законодавець у тексті кодексу прямо не передбачає дисциплінарну відповідальність за порушення земельного законодавства, проте не можна стверджувати про те, що її застосування виключається.

Характеристику окремих видів юридичної відповідальності вважаємо за потрібне почати з цивільно-правової, яка в порівнянні з іншими видами має свої особливості. Так, будь-який вид юридичної відповідальності передбачає застосування несприятливих заходів особистого, немайнового чи організаційного характеру, про що вже зазначалося, проте саме цивільно-правовій відповідальності притаманне задоволення інтересів потерпілої сторони, а не держави, як у випадках застосування адміністративної чи кримінальної [7, с. 73].

Так, чинним цивільним законодавством передбачено положення про те, що для притягнення особи до відповідальності необхідними умовами є: протиправна поведінка суб'єкта, тобто така, що суперечить приписам закону; причинно-наслідковий зв'язок між діями (дією або бездіяльністю) порушника та наслідками, що настали; вина особи; наявність збитків, завданих протиправними діями чи бездіяльністю [7, с. 74].

Завдана шкода відшкодовується у повному обсязі, крім випадків, коли особа доведе, що така шкода була завдана не з її вини [8]. Так, ЗК України, а саме статтею 156 передбачені підстави для відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, проте не всі підстави є цивільно-правовими порушеннями, а відшкодування – заходом цивільно-правової відповідальності. Так, викуп сільськогосподарських угідь, є правомірними діями компетентних органів, відповідно – відшкодування завданих збитків у даному випадку не можна вважати заходом цивільно-правової відповідальності на відміну від випадку, коли таке відшкодування здійснюється внаслідок погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей відповідних угідь.

Питання застосування цивільно-правової відповідальності за земельні правопорушення були розглянуті

у Постанові Вищого господарського Суду України, яка має назву «Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин» № 6 від 17.05.2011, та у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» № 7 від 16.04.2004.

Щодо характеристики адміністративної відповідальності, слід визначити її поняття, яке, наприклад, Літошенко О. визначає як різновид юридичної відповідальності, що являє собою врегульовані нормами права відносини між державою в особі органів адміністративної юрисдикції і відповідних посадових осіб та особою, яка скоїла адміністративне правопорушення, які знаходять свій вираз у застосуванні до правопорушника заходів державного примусу у вигляді адміністративних стягнень, які мають за собою несприятливі наслідки особистісного, майнового та іншого характеру, владний осуд винного суб'єкта з метою попередження та припинення адміністративних правопорушень [9, с. 8].

Окремі склади земельних правопорушень, та, відповідно, порядок притягнення до адміністративної відповідальності за їх вчинення встановлено Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

Норми, що регламентують адміністративну відповідальність, містяться у різних за своєю правовою природою актах, які на думку В. Колпакова варто поділяти на: а) кодекси; б) закони; в) правила. Правила можуть затверджуватися Кабінетом Міністрів, органами виконавчої влади, встановлюватися рішеннями місцевих рад [10, с. 84].

Так, окремі склади правопорушень передбачені наступними статтями КУпАП: статтею 52 – псування й забруднення сільськогосподарських та інших земель, статтею 53 – порушення правил використання земель, статтею 53-1 – самовільне зайняття земельної ділянки та іншими. Всі вони є самостійними земельними правопорушеннями, за вчинення яких до відповідальності притягуються не тільки громадяни, а і посадові особи. Проте суб'єктом, до прикладу, правопорушення, передбаченого статтею 56 КУпАП є виключно громадяни. В той час, як до адміністративної відповідальності за перекручування даних державного земельного кадастру та приховування інформації про наявність земель запасу або резервного фонду, передбаченої статтею 532 КУпАП можуть бути притягнуті тільки посадові особи.

Перш, ніж перейти до розгляду окремих складів правопорушень слід розглянути вид відповідальності, який передбачає застосування до винної особи найбільш суворих санкцій – кримінальної.

Так, вважаємо, що кримінальна відповідальність – це застосування до особи кримінально-правової норми; таке застосування відображається в негативній оцінці судом поведінки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (злочину чи проступку), і в застосуванні до такої особи заходів державного примусу. До змісту кримінальної відповідальності відносяться призначене судом покарання та його виконання. Серед особливостей, які відрізняють кримінальну відповідальність від інших, вже описаних видів, є те, що юридичною (правовою) підставою такої відповідальності є виключно норми Кримінального кодексу України [11]. На відміну від адміністративної, чи цивільної, де підстави до притягнення передбачаються рядом нормативно-правових актів. Крім цього, характерним є те, що застосування заходів кримінальної відповідальності можливо виключно у судовому порядку, на відміну від вже згаданих видів.

Кримінальна відповідальність передбачена за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (стаття 197-1), забруднення та псування земель (стаття 239), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (стаття 239-1), незаконне

заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (стаття 239-2), безгосподарське використання земель (стаття 254) [11].

Як багато разів зазначалося в літературі, для притягнення особи до відповідальності у її діях повинен міститися повний склад правопорушення: його об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. Об'єктом будь-якого правопорушення вважаємо сукупність суспільних відносин, на які здійснено посягання. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони правопорушення на наше переконання є діяння (дія чи бездіяльність), суспільно-небезпечні наслідки та причинно-наслідковий зв'язок між діяннями та наслідками (у правопорушеннях з матеріальним складом). Факультативними елементами об'єктивної сторони виступають місце, час, обстановка, спосіб, засоби та знаряддя вчинення правопорушення, проте за умови, коли такі елементи прямо передбачені диспозицією тієї чи іншої норми, вони стають обов'язковими.

Суб'єктом правопорушення виступають фізичні та юридичні особи, які вчинили протиправне винне діяння, проте залежно від виду відповідальності, суб'єкт може бути визначений дещо вужче. Так, суб'єктом кримінального чи адміністративного правопорушення може бути виключно осудна фізична особа.

Суб'єктивна сторона правопорушення полягає у суб'єктивному ставленні правопорушення до вчиненого діяння (дії чи бездіяльності). Суб'єктивна сторона складається з обов'язкового елементу – вини (у формі умислу чи необережності), та факультативних – мети та мотиву, які, як і у випадку з об'єктивною стороною, стають обов'язковими за умови передбачення їх диспозицією статті.

Так, окремі склади правопорушень, такі, як псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель (стаття 52 КУпАП) та забруднення або псування земель (стаття 239 ККУ) – спорідненими, та на нашу думку мають спільний об'єкт – встановлений порядок правової охорони, раціонального використання, відтворення землі в якості основного багатства українського народу [12, с. 328]. Додатковим обов'язковим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 239 виступає життя, здоров'я людей та нормальний стан навколишнього природного середовища (довкілля).

Об'єктивна сторона в обох випадках виявляється у формі дії – псування та забруднення земель. Зазначені поняття передбачені галузевим законодавством, зокрема – Законом України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [13], відповідно до якого псуванням земель є порушенням їх природного стану, що здійснюється без обґрунтованих проектних рішень, що повинні бути погоджені та затверджені у передбаченому законом порядку, забруднення таких земель

різними речовинами (біологічними, хімічними чи радіоактивними), включаючи ті, що викидаються в атмосферне повітря, засмічення земель відходами (в тому числі промисловими та побутовими), неочищеними стічними водами, порушення родючого шару ґрунту, недотримання встановлених нормами права режиму використання земель, або використання їх у спосіб, який погіршує природну родючість.

В свою чергу забруднення земель закон розглядає, як накопичення внаслідок антропогенного впливу пестицидів, агрохімікатів, радіонуклідів, важких металів та інших шкідливих речовин у ґрунтах та ґрунтових водах, якщо вміст таких речовин перевищує природний фонд, внаслідок чого відбуваються якісні та кількісні зміни.

Адміністративна відповідальність передбачена за забруднення земель хімічними, радіоактивними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, відходами, в тому числі виробничими, неочищеними стічними водами. Кримінально караними є забруднення та псування земель будь-якими відходами, речовинами та іншими матеріалами, що є шкідливими для життя та здоров'я людей чи довкілля. При цьому склад кримінального правопорушення є матеріальним та передбачає обов'язковий наслідок у вигляді небезпеки для життя, здоров'я людей або ж довкілля [12, с. 329].

Суб'єкт правопорушення в обох випадках може бути як загальним (фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку у випадку, коли йдеться про адміністративну відповідальність, та 18-річного – щодо кримінального правопорушення), так і спеціальним (ППВСУ № 17) [14].

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується як умислом, так і необережністю. У випадку вчинення кримінального правопорушення винна особа діє з умислом щодо порушення спеціальних правил, в той час як ставлення до наслідків може проявлятися у вигляді необережності.

Висновки. З огляду на проведені дослідження заявленої проблематики можна зробити висновок про те, що юридична відповідальність за порушення земельного законодавства є надзвичайно важливим правовим інститутом. За порушення земельного законодавства нормами права наразі прямо передбачена цивільно-правова, адміністративна та кримінальна відповідальність. Кожен з видів відповідальності має свої, передбачені законом, особливості, порядок притягнення до відповідальності, санкції тощо. Вважаємо, що у зв'язку з особливим статусом землі, як основного багатства українського народу, юридичній відповідальності за земельні правопорушення варто приділити особливу увагу, проводити систематичне дослідження проблемних питань та вдосконалювати підстави та порядок притягнення винних осіб до відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум, 2001. 656 с.
2. Земельний Кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2002, № 3–4, ст. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (остання дата звернення – 08.11.2023).
3. Теорія держави і права: підручник. О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
4. Каленіченко Л. І. Загальнотеоретична характеристика підстав юридичної відповідальності. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 20–24.
5. Земельне право : підручник. 3-тє вид., доп. і перероб.; за ред. М. В. Шульги. 3 51 Харків : Юрайт, 2023. 592 с.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Чиж Ю.В. Цивільно-правова відповідальність за порушення земельного законодавства. *Юридична наука*. № 5. 2012. С. 72–77.
8. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, № 40–44, ст. 356.
9. Літошенко О.С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності. – Автореферат дисертації ...к.ю.н. за спеціальністю 12.00.07 Київ, 2004. 16 с.
10. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навчальний посібник Київ : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
11. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341-III від 05.04.2001 (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131).
12. Шульга А.М. Особливості кваліфікації злочинного забруднення або псування земель (ст. 239 Кримінального кодексу України). *Право і суспільство*. № 6-1, ч. 2. 2014. С. 326–331.
13. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» № 963-IV від 19.06.2003. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, № 39, ст. 350.
14. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10.12.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text> (остання дата звернення – 10.11.2023).